

*Михаило Појовић**

СРБИ НА ИСТОРИЈСКОЈ НИЗБРДИЦИ

Српски народ је последњих година прошлог века доживео поразе у грађанском рату на тлу бивше Југославије и у сукобу са тзв. међународном заједницом, у ствари са владама САД и европских држава, чланица НАТО пакта. Он је кажњен као агресор вишемесечним, беспримерним ваздушним бомбардовањем и одузимањем једног дела његове територије, Косова и Метохије, које је стављено под међународни протекторат. И то се десило народу, који се у том истом веку, у два светска рата 1914. и 1941. године, борио на страни савезника, истих оних држава које су га крајем прошлог столећа прогласили агресором и према њему се понели крајње сурово.

Српске победе и њоразии у XX веку

Има ли неке везе, неког континуитета између ова два битна различита периода у историји српског народа и међународне заједнице? Постоје ли неке константе у новијој историји Срба и њиховом понашању, којима се бар донекле могу објаснити два битна различита периода? Како разумети, на пример, супротну еволуцију хрватског народа, који се у оба случаја извукао без икаквих казних последица, иако је у оба светска рата био на пораженој страни? Зашто су Хрвати, Словенци, Македонци и Муслимани изашли из овог рата као победници и без икакве кривице, иако су они и њихови лидери били главни иницијатори распада бивше заједничке државе?

Није наравно могуће у релативно краткој студији дати одговоре на сва ова, нимало лака питања. Полазећи од резул-

* Професор Универзитета у Београду, доајен савремене српске социологије, истакнути стваралац и аутор више књига и стотина чланака у својој научној области.

тата неких мојих досадашњих истраживања и од испитивања појединих научника, историчара пре свега, настојаћу да укажем бар на правце могућних одговора. Прва и можда најважнија додирна тачка између два периода налази се, по мом мишљењу, у чињеници да су прва и друга Југославија настале добрим делом као резултат погрешних одлука и погрешне политике њихових оснивача и њихових најважнијих државника. Иако су ове одлуке биле донете под утицајем одређених друштвених услова и историјских околности, у време настанка прве, па и друге заједничке државе, постојале су и друге опције за начин формирања државе и тип државног уређења.

Непун месец дана пре уједињења јужнословенских народа Првог децембра 1918. године одржана је у Женеви од 6-9 новембра Конференција представника свих јужнословенских народа, укључујући и Николу Пашића и делегате српске опозиције, на којој је било прихваћено гледиште да се формира "двојна држава", тј. нека врста конфедерације коју би чиниле "Велика Србија", тј. Краљевина Срба, проширена територијама на којима су Срби били у већини, и држава Срба, Хрвата и Словенаца који су живели на територији бивше Аустро-Угарске. Убрзо после тога Никола Пашић се предомислио и поднео оставку у знак протеста против конфедералног уређења будуће југословенске државе. На свечаном састанку Првог децембра 1918. године у Београду, донета је одлука да се формира централистичка, унитарна монархија, што је било не само у супротности са одлуком на претходној женевској конференцији, него и противно интересима свих народа и схватањима велике већине политичара. Одлука је била погрешна поред осталог и зато што се пошло од погрешног схватања да се ради о јединственом југословенском народу са три различита имена (Никола Пашић је, на пример, писао и говорио о "Србо-Хрвати-ма").¹

Упркос томе што је код јужнословенских народа било доста раширено схватање о стварању заједничке државе (највише код Срба и Хрвата у Далмацији и нарочито у Босни и Херцеговини, а мање у другим крајевима Хрватске и Словеније) десило се оно најгоре што се могло десити. Извршено је на брзину уједињење, у ствари дошло је до територијалног проширења српске монархије захваљујући пресудном утицају два чиниоца: погрешном схватању да је реч о једном југословен-

1 Поповић М., *Национална катастрофа и политичко оштрењење*, Београд, 2002. стр. 92.

ском "троименом" народу и, друго, захваљујући томе што је влада Србије била у стању да наметне своје решење као чланица победничке савезничке коалиције.

У случају стварања друге, социјалистичке Југославије, могућност бирања различитих опција била је знатно сужена захваљујући чињеници што је као победник из борбе за ослобођење и из грађанског рата изашла Југословенска комунистичка партија, која је имала свој план стварања нове заједничке државе. Али и у овом случају чињене су озбиљне грешке. Прешло се преко чињеница да су се поједини народи различито понашали у почетку и у току немачке, нацистичке окупације. Навешћу само две чињенице које се тичу односа Хрвата према заједничкој држави. На улицама Загреб априла 1941. године грађани су дочекали Хитлерове војнике као ослободитеље и китили их цвећем. Хрватско комунистичко руководство, на челу са Андријом Хебрангом, који је сарађивао са усташама у току рата, није прихватило одлуку Политбироа ЦК КПЈ 4. јула 1941. о подизању устанка против окупатора, ограничавајући се само на појединачне партизанске акције, и такође је било за одвајање од КП Југославије.²

Што се тиче лидера српских комуниста и они су на свој начин грешили понашајући се крајње послушно према Јосипу Броз и другим југословенским руководиоцима, због чега су више пута запостављали интересе српског народа. Њихова вероватно највећа погрешка је била у томе што су, заједно са комунистичким руководиоцима неких других народа, прихватили политику конфедерализације југословенске државе. Одсудан почетак у том правцу била је Титова политичка ликвидација Александра Ранковића на Брионском пленуму 1966. године, коју су српски комунисти послушно прихватили. Едвард Кардељ и Владимир Бакарић су од тог времена несметано водили политику слабљења југословенске федерације, односно јачања републичких етатизма, која је на крају омогућила издвајање Хрватске и Словеније као независних држава.

Ако је дакле у случају стварања прве Југославије српско наметање другим југословенским народима унитарне српске монархије било главни узрок трајне нестабилности Краљевине Југославије и њеног коначног распада, у случају друге заједничке државе, хрватски и словеначки сепаратизам били су главни чинилац који је онемогућио прогресиван развој и јачање југословенске федерације.

2 Поповић М., *ош.циш*. Београд, 2002, стр. 100.

У чему је најбитнија додирна тачка, одређен континуитет између прве и друге Југославије као неуспелих државних творевина и последње деценије прошлог века када је дошло не само до коначног распада заједничке државе него и до грађанског рата? Пресудна веза је била у томе што су Слободан Милошевић и српски социјалисти настојали да по сваку цену сачувају и продуже живот друштвеним творевинама које су полако, али сигурно, одлазиле у историју - југословенској држави и самоуправном социјализму. Прва је, према Милошевићевом предлогу, требало да наводно постане "модерна федерација", а социјализам да се претвори у демократски политички систем. Прву су одбили лидери других југословенских народа, имајући при том значајну подршку својих грађана. А настојање да се у Србији сачува једина преостала "комунистичка оаза" у Европи и после колапса европског социјализма, могло је да изазове код америчке и других влада европских држава само подозрење и да послужи као доказ да су Срби непоправљив народ и као "националисти" и као "комунисти".

Уместо Милошевићеве политике да се по сваку цену сачува и даље усаврши југословенска "модерна федерација" требало је прихватити мишљење лидера других југословенских нација о "мирном југословенском разводу", чиме би се избегао грађански рат и велика етничка чишћења. Уместо "демократског социјализма" требало је поћи путем социјал-демократије или неке друге опције грађанске левице, чиме би се избегла сумњичења о српском народу као "урођеним комунистима".

Иако не треба потценити утицај Милошевићеве политике на расплет југословенске кризе какав се одиграо, погрешно би било не узети у обзир дејство једностране и често погрешне интервенције држава Европске заједнице и САД. Али, ни њихова деструктивна улога у распаду југословенске државе не може се до краја разумети, ако се не узму у обзир и не анализирају последице изазване распадом европског социјализма, краја хладног рата и настојањима неких европских држава да се ревидирају резултати Другог светског рата. Имам у виду у том смислу, пре свега, улогу Немачке и Ватикана и њихову подршку у осамостаљивању Хрватске и Словеније. Ревизија резултата Другог светског рата од стране држава које су овај рат изгубиле, највише је погодила народе Совјетског Савеза и Југославије који су дали највећи допринос у борби против фашизма.

Тако се затворио историјски круг, боље рећи заокрет у историји српског народа и европских држава у последњој деце-

нији XX века. Он је омогућио да Срби, победници у два светска рата, постану агресори у распаду југословенске државе и у грађанском рату између југословенских народа.

Да ли су неке особине српског народа допринеле његовој ирационалној судбини

Поставља се питање да ли су Срби као народ са своје стране још нечим допринели заокрету који се десио крајем прошлог века осим тиме што су углавном прихватили погрешну националну политику Слободана Милошевића? Да ли је у њиховој нарави, у њиховом менталитету било особина које су утицале на то да се понашају нерационално, неисторијски, да дођу у сукоб не само са тзв. међународном заједницом него и са преовлађујућим историјским трендом тога времена?

По мом мишљењу, негативне особине српског народа који су и у ранијим периодима његове историје утицале на његово понашање и на пресудне догађаје у његовом животу су познати српски *инаѝ* и са овим тесно повезан *недостѝаѝак или недовољносѝ ѝолиѝичке мудросѝи*. То су показали одлучујући догађаји у Првом и Другом светском рату. Но, пре тога неопходно је скренути пажњу на значајну разлику која постоји између *рационалног ѝоноса, ѝа и ѝркоса и нерационалног ѝинаѝа*. Рационални пркос је рационално супротстављање, при чему онај ко пркоси, појединац или група, води рачуна о могућим негативним последицама таквог свог понашања. Онај ко тера инат по сваку цену, не мисли или није свестан тешких последица инаћења.

Одлука српске владе да не прихвати ултиматум аустроугарске владе, који је уследио после атентата на престолонаследника Фердинанда у Сарајеву 28. јуна 1914. године може се навести као пример рационалног пркоса. Будући да је земља била веома исцрпљена у балканским ратовима, српска влада је усвојила све тачке ултиматума осим једне, да аустријски полицијски и судски органи дођу у Србију и обаве истрагу у вези са атентатом.

Иако је ова одлука српске владе била тешка, јер је морала да укључи могућност рата са Аустроугарском, она је била и рационална, јер је с правом рачунала на то да Србија неће остати усамљена (што се касније десило са политиком Слободана Милошевића), него ће у будућем светском рату моћи да рачуна на активну помоћ царске Русије, као и других западних држава.

Војни пуч 27. марта 1941. године, којим је одбачен пристанак југословенске владе Цветковић-Мачек о приступању Тројном пакту и збачена влада, представља управо пример супротног понашања, ирационалног ината.

Иако се српски народ у својим масовним демонстрацијама (којих није било у хрватским и словеначким градовима) руководио патриотским мотивима који се могу разумети, сам војни пуч генерала Боривоја Мирковића, мајора Живана Кнежевића и других официра био је крајње непромишљен чин, што су и сами организатори пуча врло брзо схватили и покушали да отклоне његове негативне последице. Али такво њихово реаговање било је прекасно, да би могло да утиче на Хитлерову одлуку да нападне Југославију 6. априла 1941. године, што је изазвало распад наше државе и веома трагичне последице, пре свега за српски народ.

Генерал Б. Мирковић, главни организатор војног пуча, како сам наводи у својим знатно каснијим мемоарима, објављеним 1996. године, није имао као свој главни циљ да сруши намесништво и владу Цветковић-Мачек зато што је приступала Тројном пакту. Масовне народне демонстрације које су уследиле, биле су за њега и његове помагаче само *зодан повод* да остваре своју ранију намеру да очисте земљу од корупције и уклоне главне корупционаше.³

Да су се организатори пуча врло брзо предомислили и увидели своју глупост, показују следеће чињенице. Два дана после пуча генерал Мирковић је разговарао са немачким војним аташеом у Београду убеђујући га да је и нова влада "чврсто решена" да остане уз Тројни пакт.⁴ М. Нинчић, нови министар спољних послова, обавестио је немачког посланика Фон Херена, да и нова влада прихвата потписивање пакта са Немачком. Дан раније одржана је седница генералштаба југословенске војске на којој је закључено да нисмо у стању да пружимо озбиљнији отпор далеко надмоћнијој војној сили нацистичке Немачке. Али ти поступци нове владе и реаговање југословенског војног врха били су узалудни. Разљућени Хитлер је одлучио да казни српски народ, а казна је била исувише велика. Страдало је више стотина хиљада Срба у оружаном отпору окупатору и нарочито у масовном геноциду хрватских усташа.

Ирационалан инат поновио је српски народ и његови политичари крајем XX века. Истина, био је оправдан страх срп-

3 Мирковић Б., *Истина о 27 марта 1941. године*, Београд, 1994, стр. 17-20.

4 Терзић В., *Југославија у априлском рату 1941. године*, Титоград, 1963, стр. 143.

ског народа због рушења заједничке државе и посебно због успостављања нове хрватске државе, чије је стварање помогао и знатан број усташа који се тада био вратио из избеглиштва. Сам Туђман је изјавио у једном од својих предизборних говора да је Независна држава Хрватска "једним делом" била израз историјских националних тежњи хрватског народа за ослобођењем и за сопственом државом.

Али, оправдан страх српског народа у Хрватској због стварања нове хрватске државе није био довољан разлог да се уђе у отворен, неравноправан сукоб са државом која је убрзо била призната од међународне заједнице. Требало је односе српске мањине ускладити са хрватском владом на другојачији начин, мирним средствима преговарања, као што је то покушао Јован Рашковић, вођа српског покрета у Хрватској.

Политика подршке Србима у Хрватској и Босни и Херцеговини од стране Слободана Милошевића имала је такође своје оправдане разлоге, али је она морала бити политичка и дипломатска, а војна само у ограниченој мери и у ситуацијама када је то било неопходно. Милошевићева војна подршка побуњеним Србима у Хрватској није могла добити међународно признање и она је, као што је познато, доживела крах. Непосредна последица такве политике био је масовни егзодус Срба из Хрватске, у ствари највеће етничко чишћење у Европи после Другог светског рата.

Истина, Милошевић је на свој начин водио и политику мирољубивог решавања међуетничких спорова прихватајући све планове страних чинилаца, почев од Кутиљеровог плана 1991. до Дејтонског споразума 1995. године. Он је чак једном затворио границу према Републици Српској због њеног одбијања да прихвати Венс-Овенов план. Његово настојање, које је било дошло до изражаја нарочито у почетку међуетничких сукоба, ишло је у правцу остваривања идеје "Сви Срби у једној држави". Или како је он то говорио, они који желе да изађу из Југославије немају већа права од оних који желе да остану у њој (Срби). У његовом супротстављању Европској заједници било је често доста оног што сам овде назвао ирационалан инат и што се посебно испољило у одбијању става држава Европске заједнице, да су унутрашње границе између бивших југословенских република непроменљиве.

Права и доследна политика мирољубивог решавања међуетничких спорова са српске стране морала је много више да води рачуна о историјској реалности тога времена, да се њој не

супротставља, да коначно доведе до мирног споразума са другим југословенским народима, односно са њиховим политичким представницима. Срби су пропустили мирољубиву шансу која се пружала у преговорима, које су на више састанака водили председници република у њиховим градовима. Милошевић је тврдоглаво инсистирао на "модерној федерацији" као новом облику заједничке државе, иако је било више него очигледно да су Словенци и Хрвати пре свега желели да се одвоје и да формирају независне државе.

Ако су 1918. године српска влада и престолонаследник Александар могли да као победничка страна наметну унитарну монархију другим јужнословенским народима (мада им се и ово наметање касније осветило), у потпуно другачијој ситуацији 1990-1991. године, Срби су били ти који су морали да прихвате ставове и одлуке других народа из бивше заједничке државе. Ово утолико пре што је тзв. спољни фактор (Европска заједница и САД) био више наклоњен Хрватима и Словенцима, него Србима. Ми нисмо имали довољно снаге, а нисмо имали ни једну већу државу - савезника као што је то било за време два светска рата, да сачувамо Социјалистичку Федеративну Републику Југославију. Поготово то није било могуће у новоствореној ситуацији после завршетка хладног рата, када су државе које су изгубиле Други светски рат, Немачка и Италија, уз значајну подршку Ватикана "дигле главу" и настојале чак да воде главну реч у случају кризе државе чији су народи били победници у последњем "врућем" рату.

Са урушавањем европског социјализма и са престанком хладног рата изменили су се положај и улога многих европских држава. Не само зато што се распао источни блок и што су источноевропске земље престале да буду социјалистичке. Онима који су некад били поражени узмогло се чак да намећу своје ставове и интересе другим државама. Они који су пре пола века били победници прешли су у поразене који су изгубили хладни рат (у нашем случају делимично и нашом кривицом), или су морали да се прилагођавају новим условима као у случају источноевропских држава којима је после рата био наметнут социјализам. Срби су нажалост прешли у губитнике заједно са "браћом" Русима.

У измењеним међународним условима неки Срби, на челу са српским социјалистима, нису хтели или нису могли да се прилагоде новој међународној ситуацији. Веровали су да имају не само права него и снаге да задрже своју некадашњу позицију у току хладног рата, када смо се налазили између два војно-по-

литичка блока, што нам је омогућило одређене привилегије. Ти политички утицајни Срби испољили су стару српску бољку, ирационални инат. Тако смо доживели да будемо проглашени "агресорима" и "лошим момцима".

Историја човечанства има своје периоде мира и периоде ратова, своју логику коју нисмо до краја одгонетнули. Али, промена положаја и улога великих и малих држава у различитим периодима је једно искуство које нам је морало бити познато. Ми из оваквог искуства нисмо извукли одговарајуће закључке, тј. да положај српског народа на крају хладног рата није исти као што је био на крају "врућег", Другог светског рата. Наше позивање на прошлост и нашу некадашњу улогу "малог победничког народа", више нам је сметало него што нам је помогло да гледамо садашњу ситуацију и наш реални положај у Европи. Да смо се другојачије понашали, да смо били критички реалисти а не историјски идеалисти, не бисмо морали да доживимо да нас та Европа најпре бомбардује, а да нам после 2000. године постане узор и "нови рај" у који морамо што пре и безусловно да уђемо. Логика "кривудавог" развоја није увек предвидива, некад може да буде чудна и неразумљива на први поглед. Хрватски народ имао је, на пример, за разлику од нас, дијаметрално супротну историју у XX веку. У оба светска рата био је на супротној страни, доживео је ратне поразе, иако се у оба случаја извукао без икаквих последица карактеристичног за народе који изгубе рат. На крају хладног рата у Европи, Хрвати су прешли у табор победника захваљују пре свега Немачкој и Ватикану. Срби су проглашени агресорима и прогнани (преко 200.000) са својих вековних огњишта у највећем етничком чишћењу у послератној Европи. Хрватски лидери ником нису одговарали, нико их није позвао на одговорност. Чак им је у томе војно помогла влада САД, влада оне исте државе којој је усташка држава за време Хитлерове доминације објавила рат.

Како објаснити ове чудне преокрете, историјске вратоломије, ако тако могу да кажем? Пре свега објективним историјским променама, заокретима, о којима је било речи у овом раду. Али без уважавања субјективног фактора, објашњење не би било комплетно. Хрвати су показали да су народ који има више практичне политичке мудрости од Срба, народ који уме да се снађе у свакој историјској ситуацији, била она повољна или неповољна. Није ми познат ниједан значајнији период у њиховој новијој историји у коме су Хрвати испољили нерационални инат као што се то десило Србима са њиховим масовним демонстрацијама и војним пучом од 27. марта 1941. године.

Према уобичајеном схватању, Срби су храбар народ који је побеђивао у више ратова у току последња два века. Он се ди-гао на устанак против моћне Отоманске империје, када су дру-ги јужнословенски народи били под окупацијама различитих држава. За нас би било много боље и повољније бисмо прошли и онда када смо побеђивали, да смо били мање храбри, а више политички мудри, да смо рационално процењивали своју снагу и историјске ситуације.

Mihailo Popovic

SERBS ON THE HISTORICAL DOWNWARD SLOPE

Summary

Author attempts to give answer to the main question in the study: why and how it happened that Serbian people, the member of winning allied coalition in two world wars, in 20th century ended being called "aggressor" in civil, ethnic conflict in the region of former Yugoslavia and punished by bombing of the NATO forces, their former allies in the world wars. Two kinds of causes are analyzed - internal (national) and external (international) ones.

The following internal causes are being examined: national policy of Slobodan Milosevic and Serbian socialists on preservation of two outdated social creations - Yugoslavia and autonomous socialism; separatist policy of the Croats and Slovenes, whose leaders tried to make secession and create independent states by all means; negative traits of Serbian people's mentality; and irrational spite and insufficient political wisdom which significantly influenced Milosevic's stubborn confrontation to other Yugoslav people's aspirations to secession.

The external, international causes are also analyzed: the break up of European socialism; the end of cold war; tendencies to revise the results of the Second World War, particularly by the state defeated in the Second World War, namely Germany, with active help of Vatican, which gave significant support to Croatian and Slovenian peoples to form independent states. It was Serbian and Russian peoples who mostly contributed to the battle against German and Italian fascism, but after the end of the Cold war they experienced direst consequences, the break up of their states and, in case of Serbia, most numerous human and material losses.

Key Words: *Allied coalition, winners, world wars, the Serbs, civil and ethnic conflict, former Yugoslavia, socialism, the Croats and Slovenes, secessionism*